

מְרַדְכֵי צְבֵי מֵאֲנָה.

א.

מעטים ורעים היו ימי חייו של מרדכי צבי מאנה. בתור בנו של מלמד בעיר ליטאית קטנה, ראדושקוביץ (פלך ווילנה), ששם נולד בשנת תרס"ט, ידע מחסור עוד בילדותו. במקרה נודע לו ולאחרים, שיש לו כשרון לצייר. הוא לומד במינסק בישיבות, ואחר־כך בוילנה ב"קלויז", ואוכל לחס־חסד ככל ה"בחורים העניים". אבל הוא משתלם. הוא מבקר בסתר את בית־הספר לציירים בוילנה. וכשהיתה לו האפשרות הראשונה התחיל לחיות על חשבון עצמו. הוא גומר את בית־הספר ובא בידיים ריקניות לפטרבורג. כמה עמל וסבל עד שהצליח לעמוד על המבחן ולהכנס לאקדמייה לציור – נקל לשער. סוף־סוף הוא הולך וקרב למטרתו. הוא מקבל בעד ציוריו מידאליה של כסף, ועשיר אחד בפטרבורג תומך בידו. אבל העשירים הנדיבים האלה! הם אינם יודעים את נפשו של הנתמך על־ידיהם. מאנה נעשה מזכירו ו"ציירו הפרטי" של תומכו ה"גביר". הוא עובד יומם ולילה – ובריאותו הרפה מתרופפת עוד יותר. הוא חולה. אוירה של פטרבורג סס־מות הוא לו. והוא רוצה לשוב לעיר מולדתו הקטנה, ששם האויר זך ונקי, ששם אבותיו מצפים לו בזרועות פתוחות. אך הגביר הנדיב מוצא בו חפץ ואינו נותנו לזוז ממקומו. המשורר הרגש והחולה מתמרמר, – אך טוב־לבו מבליג על התמרמרותו, ורק תלונה חרישית עוברת על שפתיו (עיין מכתב ס"ז ב"כל כתבי־מאנה", ו, 181–182). המשורר האומלל! מי יודע אם עכוב זה בראשית־מחלתו, שלא הרשה לו לעזוב את העיר ההומיה והמלאה אויר מקולקל, בשעה שזקוק היה לשקט־הבדידות ולאויר צה, לא הצעיד אותו לקבר? – הוא סובל מכאובים. כחותיו הולכים תמס. הוא מרגיש ויודע, כמיכ"ל בשעתו, – זה המשורר הצעיר, הגדול ממנו, אבל הדומה לו בהרבה ממקרי־חייו ומתכונות כשרונו הפיוטי, – שהמות כבר פורש עליו את כנפיו השחורות... הוא רואה את "צל־צלמו" (שם, ו, 119) בשושנה קטופה:

אך יום-יום אֶרְאֶה, כִּי נִפְלוּ פְּנֵיהָ,
 כִּי כֵהוּ הַצְּבָעִים, נִבְּלוּ עָלֶיהָ,
 שׁוֹא אֶרְטִיב בְּדִיהָ, שׁוֹא אֶזְרַק מֵיָם –
 וְכָבֵר יָדֵי נִתְקוּ בָּהּ חוֹט־הַחַיִּים!...

בשיר קטן ונפלא זה יש תוגה חרישית, שאי-אפשר לתארה בשום תלונות וקינות.

המשורר גווע לאט-לאט... אך נר אלהים, טרם יכבה, יתלקח יותר מבראשונה...

בכל צרותיו ותלאותיו יש לו תנחומים, שהם מרוממים את רוחו ומאמצים את כחו, והוא מוסיף לקוות ולמצוא עֵדן בחיים. תנחומים אלה הם: הטבע, השירה והציור. הטבע והשירה לוקחים לב ומצודדים נפש – ומה לו עוד? – והציור אף הוא למענו כעין שירה, אלא שהוא שירה יותר עמוקה ויותר רכה. והטבע הוא החומר היקר והבלתי-כֶּלֶה גם לשירתו, גם לציוריו. וחומר עוד יותר נעלה יש לו – התוגה החרישית שבנפשו פנימה, עצבון החיים השוממים, שהוא שופך מעטה כהה על כל היוצא מעטו וממכחולו.

מאנה אוהב את הטבע אהבה רבה, בלי מצרים, כצייר אמתי. נפשו העדינה מרגשת תמיד את שפעת-האושר והמון-התענוגים, שאפשר למצוא במחזות הבריאה המתחדשת בכל יום תמיד. הוא רואה במחזות האלה המון חליפות ותמורות, שלל צבעים וגונים, שנראים לכל אדם ואדם באופן אחר ומגלים אף לאותו אדם, לפי השתנות מצבו והלך-רוחו, גם צדדי אור וצל שונים ומשונים חדשים לבקרים. ומאנה מוצא בכל תמונות יפות ומרהיבות-עין: בשבילו משתפך הזמיר בהמון צלילי-קסם, בשבילו מתלחשים ה"עפאים" בדממה ובשבילו מביעים הכוכבים חרש המון רזי-עולם:

וְכַמְקַדְש־אֵל עֲתָה תִבֵּל נִהְיָתָה,
 שְׁמָשָׁה פְּמִנּוּרָה, קַדְש־אֲדַמְתָּה,
 פְּקִטְרַת קִיטּוּרָה וְכַמְזַבְּחוֹת הָרִיָּה;
 אֲתָה הַפְּהֵן, בְּנֵן-אָדָם, אֵיכָּה?

(תפלת-השחר, שם, |, 24).

מאנה הוא, אפשר, הראשון בין משוררינו, שחשב והביע בבירור, שהשירה נבראה אך ורק כדי לתאר את היופי וההוד העולמיים, שמופיעים לעיניו של המשורר בצבעים יותר מזהירים ומבריקים מלְעֵינָיו של בן-תמותה אחר. הוא הטעים פעם בפעם את הדעה, שהיופי תכלית היא בפני עצמה (שם, |, 25). הוא אמר בפירוש, שלא ללמד דעות ומשפטים נבראו השיר

והמליצה „(שם, שם, סוף עמוד 212) ושׁ, רק היופי הוא תכלית כל שירי חזיון והפּאָעזיע בכלל״ (שם, שם, עמוד 31). והוא מתנגד להשקפה הידועה, שבני־ישראל אינם מסוגלים להתענג על שירים או ספורים יפים בלבד, בלא שתהא להם גם איזו מגמה, איזו תכלית די־אקטית, מאחר שהוא מתנגד בכלל להדעה השוללת מישראל את כשרונות הציור, הפסול והחזיון, כמו שנראה להלן. לדעתו, אפילו פעולת השיר לצַרף את הלבבות אינה יכולה להקרא בשם תכלית־השיר: „הפעולה, אשר יפעל רוח השיר על נפש האדם להגביה אותה שמימה, להעיר בקרבה רגשי־טוהר, לעוררהו למעשה הצדקה והיושר – הפעולה הזאת לא נוכל לכנות תכלית רוח השיר. הפעולה הזאת תצא לאור מבלי כל מטרה קדומה מאת המשורר. היופי השורר בתבל ובשיר יעיר רגשי היופי והנועם (אָסטֶהעטישעס געפיהל) בלב־האדם, והרגשות אלה בעצמם יביאו רוב ברכה אתם״ (שם, 11, 96). כשם שחייבים אנו לאהוב את האמת והטוב גם בלא שכר ותועלת, כך עלינו לאהוב את היופי בלא חשבונות צדדיים: „הן גם כוכב אחד לא נוריד ארצה בכל ידיעתנו בחכמת־הכוכבים, ובכ״ז האסטרונום יקדיש את כל ימי־חיו להכוכבים האלה, ובגלותו כוכב חדש, אשר לא יוסיף אף חצי־שקל אל משכורתו לשנה, יחשוב עצמו למאושר וצולח״ (שם, שם, עמ' 94). ואמנם, הכל מתענגים על היופי בלא שיצפו ממנו כלום: „הביטו! לחדר נהדר ומאיר תצעד עלמה יפהפיה ועדינה, ופתאום – צעירי־הימים יגילו ברעדה, הקמטים ממצח־הזקנה נדדו, הלכו, צחוק עונג יופיע על שפתי קרי־הרוח, התנומה מעפעפים תסור כצל וכל רואיה יהגו לה אהבה וכבוד. הן את כל אשר לאיש יתן בעד היופי! הגידו־נא לי, מה תכלית היופי הזה ומדוע כה ישלוט שלטת בלי מצרים, אז אגידה לכם גם־כן. מה תכלית רוח השיר והמליצה״ (שם, שם, עמ' 95). השקפה זו על היופי חדשה היתה בימים ההם, לפני ארבעים וחמש שנים, בספרות העברית. ורק צייר־משורר יכול היה להיות לה לפה. כי ההשקפה המחלטת, שדי לשירים ביופי בלבד ואין להם צורך באידיאות, מערבבת, לדעתם של המתנגדים לה, את השירה בציור. ומאנה, אמנם, היה צייר גם בשעה שכתב שירים. הוא שר רק על מה שעינו נתרשמה ממנו ולבו הרגיש בו אחר־כך. ומעולם לא תאר מה שלא הרגיש.

אם נפתח את קובץ כל שיריו של מאנה, יפליאנו בהם ביותר חוסר שירי־אהבה. בכל שבעים השירים, שנשארו אחריו, אין אף שיר־אהבה אחד, לא מקורי, אף לא מתורגם. עובדה זו נותנת כבוד לכשרונו. הוא היה משורר עני, אומלל וכואב. בנות־ישראל בעיר־מולדתו לא יכלו למצוא חן בעיניו, והוא מהתל בהן בחודים מועטים, אבל נוקבים, בעלונו הקצר:

„הרהורים רעים“ (שם, II, 69). בוילנה ובפטרבורג שם את לבו רק אל למודיו ונלחם על קיומו בלב קרוע ומורתח*.) כמעט שאף מכרים וידידים לא היו לו שם. ובכן, למרות מה שהיה בעל נפש עדינה ולב רגש מאד, לא ידע אהבה במשך ימי-חיו המעטים והרעים. – ומה שלא ידע לא רצה לתאר. רוב משוררינו, שקדמו לו, לא כך עשו. מי שקרא בשום-לב את מכתביו של גורדון, הכיר, שמשורר זה לא ידע אהבת-נשים מנעוריו; ואף-על-פי-כן, מתוך הכרה, שמשורר בלא אהבה לא יתכן, מצא לנחוץ לכתוב שירי-אהבים, שבהם אין אנו מוצאים שום רגש אמתי; ואנו רואים, שאפילו את שם-אהבתו „חנה“ לָן משרי מיכ"ל. וכך היו נוהגים כמעט כל משוררינו עד ימיו של מאנה. – לא כן מאנה. לא רק אין בכל שיריו אף זכר לציור של יפהפיה ולשירי-אהבים: אף במאמרו „ע"ד האהבה“ (שם, II, 27–25) הוא מדבר רק על אהבת הורים ורעים, ואהבת-נשים לא נזכרה גם שם אף בשם... ב„הגיונו ע"ד הבדידות“ (שם, שם, עמ' 129–122) הוא מתחיל לדבר בהתלהבות יתרה על האהבה, שהוא מתאר אותה בצבעים היותר מזהירים; אבל לטוף נוכח, שכוונתו לא אל אהבת-נשים, שהוא קורא לה „אהבה התלויה בתאוה“, אלא אל אהבת רעים ואחים. כל מי שיקרא את שיריו המקודשים לרעיו, או אפילו למיטיבו קוי פמאן, ירגיש, שההתלהבות שבהם אינה מלאכותית, כדי לעשות נחת רוח למי שיהיה, אלא זוהי השתפכות-נפש טבעית, שבאה מהרגשת הלב המתפעם בחזקה. עוד יש אצל מאנה שירים אחדים, שהם כתובים בצורתם של פטוטי המשוררים הישנים על פלוני שמת ועל אלמוני, שארס לו אשה, ויש גם כאלה, שרשום בראשי-חרוזיהם שמו של אדם פרטי; אבל בכלם אין תהלות נפרזות או בכיות ויללות למראית-עין בלבד. כל מה שכתב מאנה יצא מעומק לבו הטהור והרך. ואם לפעמים כתב שירים, שבעינינו מוזרים הם לא-מעט, הרי כתב אותם רק בימים הראשונים, קודם שקנה לו השכלה ידועה, בשעה שלא ראה בשירים כאלה כל זרות. הוא היה תמים וטבעי בכל מה שכתב ואמר.

הרגשתו היתרה וטבעיותו הרבה מתגלות ביותר, כאמור, בציור מחזות-הטבע. ובדבר זה, כמדומני, קשה למצא דוגמתו בכתבי המשוררים והמספרים, שקדמו לו. ציוריו בפרוזה מלאים שירה אמיתית לא פחות משיריו בחרוזים. הרי, למשל, תאור הבוקר בימי-הקיץ: „ראה פאר-לובן-הקדים פרוש כיריעה על ערש-התבל, שבה עוד יישנו בניה; ראה חן השחר הנשקף בעיני-ספיר

* אמנם, בסכתב פ"ו (כל כתבי סאנה, II, 198) יש איזה רמז, כי „ראה והרגיש שם גם יופי, גם קודם, גם אהבה“; אבל טאחר שלא הזכיר את דבר אהבתו זו כשום שיר וכשום סכתב אחר, קשה לשים לב לרמז יחיד זה.

מאפסים; ראה זיו חכלילי המשתרע לאט-לאט על עבי בדולה; הבט נא! שם מירכתי-ארץ יצאו קרני-זהב והשמש מחופתו צועד למרום שמים; ראה נא פלגי-פז השפוכים על ראשי-ההרים ועל עצים רעננים, איך ירקק-צבעם יאדים כתולע; שים עיניך באגל-טל עלי שושנה ענוגה, איך יעברו בו אלפי צבעים שונים, איך ינוצצו רבואות ספירים תחת רגליך; הבט איך ישחקו האור והצל עלי עפאים רועדים מרוח-צה-שפיים; שים עיניך עוד באלפי תמונות מעולפות בצעיפי-זוהר, הנבראות לעיניך - וראית אם לא ימסו כל יצוריך, אם לא ירחש לבך אהבת-נפש להתולדה, אם לא תקרא גם אתה: „מה נפלאה התבל ומה נחמדו יצוריה“ (שם, ו, 8). או הנה מחזה-הטבע בימי-החורף: „שמש אדום ככדור אש לוחט עולה מפאת-קדים, עליו יראו עבים כבדים, כעשן הכבשן המתאבך מאש מתלקחת! יריעת שלג צחר הפרושה עלי ארץ תזהיר כורועה בספירים; אגלי מים כבדולח זך, הנקפאים על ענפי העצים החשופים, יצחקו בשלל צבעיהם הנפלאים. שם ארו ירקק יושיט ראשו מערמת-שלג ויזכירני, כי עוד תקום הטבע לתחיה. הצללים השחורים על לבנת-השלג חמדת-עין הם, צל סבכי-עצים וכל תבנית יוצע על גליון צח עלי שלג, כמחוקה בחרט צייר אמן; ובלילה עת סהר בהיר יהל בין צבאותיו ברמים, השמים והארץ נשקו ונאבדו במרחביה בלי מצרים, עמודי-עשן כעצים רעננים רבי-עפאים יתגלגלו מארובותיהם, וכל התבל כולה מעולפת בזיו נפלא, אשר לא יתואר באומר ובדברים, - אז מה רבו רגשות לב הצייר התפוש במזמותיו למצוא יסוד הזיו הזה, לדעת מה הוא ולעשות כתמונתו בחרט צייר“ (שם, שם, עמ' 9-10).

הקורא המתבונן יבין עד מהרה את ההבדל שבין הציורים הנהדרים האלה ובין ציורי רוב מספרינו ומשוררינו, שקדמו למאנה. אלה האחרונים היו מתארים תמיד לא מה שראו וחשו, לא מה שהרגישו על-ידי התבוננות נמרצה, אלא מה שקראו בספרים. תאוריהם לא היו ציורים חיים וקרובים להמציאות, אלא גבוב פסוקים ושברי-פסוקים, שהם נאחזים זה בזה ורודפים והודפים זה את זה. גם מאנה הוא „מליץ“, גם הוא משתמש על-פי רוב רק במלים, שמצא במקרא. אך לכל מלה, שהוא משתמש בה, יש בכתביו תמיד מובנה המדויק והמיוחד לה. בכל מבטא וניב הוא מביע ומבטא מה שהגה והרגיש. ולפיכך אין בשיריו אף לא במאמריו שום מליצות קשות, שסופרינו ה„ישנים“ היו משתמשים בהן בלא שידעו גם בעצמם את פירושן המדויק והברור. מאנה אינו מתהדר ומתגדר בסגנון המקרא ואינו משתדל לקטש וליפות את סגנונו באופן מלאכותי. אך תוכן שיריו ומאמריו, זה התוכן היפה והרך, שרק משורר וצייר מטבעו יכול היה למצוא בו ענין.

דורש גם לשון יפה ורכה, — ומי עוד רכה כשפת־הנביאים, שפת־הקדם, שהיא מלאה רגש, נועם ויופי ענוג? — במאמריו המדעיים־למהצהה מעין „האדם מכונה או לא?״ — וכדומה, משתמש מאנה גם בהרבה מלים תלמודיות, ואפילו במלים זרות. אך במקום שאפשר הוא מבאר בחבה יתרה את הגיונותיו בלשון־המקרא. ואז מפכים וזורמים חרוזיו לאט־לאט, בלא מליצות קשות ומלים בלתי־מובנות, בלא התעקלות והתפתלות כל־שהן. מי ראה לפני מאנה חרוזים יפים ונעלים כאלה:

רוחִי הַצָּעִיר לֹא יִדַע מְנוּחַ:
 רָגְשָׁיָהּ מְלֵאֲנֵי זְהֵר־יָרֵחַ,
 הַדְר־הַכְּרָמָל או שְׂרוֹן פּוֹרֵחַ;
 הַמִּית־סוּפְתָהּ בִּיעָרִים שׁוֹמְמִים,
 סְפוּרֵי־בָדִים עָלַי הֶלְכוּ אֵימִים...
 אֲתִי הִתְחַרְוּ בְנַעֲיִם הַרְמְנֵיָהּ,
 רַק סוּפָה בִּיעַר עֵת אֲזוּרָה חָיִל
 או רָגַשׁ גְּלִי־יָם בְּדָמֵי־הַלָּיִל,
 או שִׁיר־ת־הַנְּזִמִּיר עֵת רוּחוֹ הוֹמְיָהּ,
 או צָקוֹן־לְחַשׁ נֶפֶשׁ תְּמָה וְנִקְיָה!

(83, II)

בשיריהם של המשוררים הישנים, מלבד מיכ"ל, שאפשר לחשוב את מאנה ליורשו הישר בכל הנוגע לשירי־הגיון, אין דומים לחרוזים כאלה. הם — כעין מעבר לשירה החדשה, לשירת הרגש החי, שיצאה לחפשי מתחת סבלות הפסוקים והמליצות הריקות.

ועוד בדבר אחד עומד מאנה באמצע בין המשוררים הישנים והחדשים. ידוע, כמה כבדו הכבלים, ששמו עליהם משוררינו הישנים ווייזיל ואד"ם הכהן: י"א תנועות בלא שְׁנָא בראש המלה היה חוק לשירי־שפת־עבר. מדוע ולמה? — הלא היהודים כיום אינם מרגישים שום קושי וחוסר־נועם כשהם קוראים שירים, שיש שְׁנָא בראשי־חרוזיהם, וי"א התנועות הלא אינן מרבות את הצלצול כלל, אם אין הפסק (ציזורה) נכון בין שני חלקי־החרוז. גורדון הבין דבר זה — ונתק את מוסרותיהם של המשוררים שקדמוהו; אבל הוא כבר השתמש בחפשיות גדושה ורוב חרוזיו אינם מצלצלים כלל. ראו זאת המשוררים החדשים והתחילו כותבים במשקלים האירופיים והצלילו מאד, בכתבי־מאנה אנו מוצאים עוד שירים בני י"א תנועות בלא שוא בראש המלה (עיין שם, נ, 51) וגם שירים הרבה בלא משקל כלל; ואולם אחדים

מהם כבר הם כתובים במשקל ההדש, במשקל האירופי. היותר מצוין שבהם הוא השיר: „משאת-נפשי“, שאין כמעט אף צעיר אחד מן היודעים עברית, שלא ידע אותו על-פה. שירו זה של מאנה הוא היותר לאומי בתכנו והיותר נעים בצלולו כאחד.

ב.

כבר אמרתי, שבשיריו של מאנה יש, חוץ מהדר-הטבע, גם עצבון-החיים, — זו התוגה החרישית, שהיא מעוררת מהשבות, מחבבת את הבדידות ומחדדת את ההסתכלות. הביטו אל תמונתו של המשורר, שנלותה אל „כל כתביו“ והיא מפליאה בטפוסיותה העברית-הליטאית. הסתכלו-נא בפניו הכחושים, שמחסור ותלאות ומחלה השאירו בהם רשמים ניכרים, באלו העינים המפיקות אהבה לבריות, אצילות ומעוף-דמיון, אך ביחד עם זה — יסורים ולאות ממלחמת-החיים, — ואז תבינו, מפני-מה אין בכתבי-מאנה שירי אהבה וגיל, שירי עליצות ותקת-נצחון, התנערות ותחיה; אז לא תתפלאו על שהתוגה מצאה לה מזון ברוב שיריו... „עצב אנכי!“ — קורא המשורר בלי הרף:

עֶצֶב אֲנֹכִי. עֶצֶבִי אֵט יֵאֲכֹלֵנִי,
יִמֵץ לְחַיֵּי. חַיִּי לִי מְרוּ.
עֶצֶב אֲנֹכִי. עֶצֶבִי לֹא יִרְפְּנִי,
יִקְדִיר אֹרֶ-שְׁמֵשִׁי. חַיִּי לִי קִדְרוּ...
מִפְּנֵי הַטֵּבַע חַיֵּשׁ יִחְשׂוּ, יְדָמוּ,
יִשְׁלְיוּ, יִרְגְּעוּ, וְעַפְּם יִשְׁפְּחוּ.
אִם גַּם כָּל רִגְשׁוֹתַי נֶאֱלָמוּ דוֹמְיָה,
נִפְשִׁי נִדְהָמָה, עַל פְּנֵי צִלְמוֹת;
מִפְּנֵי הַטֵּבַע חַיֵּשׁ אֶקוּם לְתַחֲיָהּ
וּפְנֵי יִנְהָרוּ מִבְּלִי עֶצְבָּת!

(עמ' 26.)

„נחמתו בעניו“ הוא הדר-הטבע. אילמלא הוא, היה מואס בחיים זה כבר ואף את תקותו היה מאבד כולה:

לֹא אֶפְרִי-זְמַרָה נֶגֶן יִיטִיבוּ;
בְּתַרְוַעוֹת-הַיָּד לִי שִׁירִים יִבְיֵאוּ;
שׁוֹשְׁנֵי-נִיחוּחַ נִפְשִׁי יִשִּׁיבוּ,
וּבְשִׁלֵּל כָּל צִבַּע נִגְדֵי יוֹפִיעוּ;

לוֹלֵא כּוֹכְבֵי-זֶהַר, עֵינֵי-שָׁמַיִם,
 אֶפְלֹת-לֵיל חַיֵּשׁ מְנִי יִסִּירוּ:
 אִזּוּ נִפְשֵׁי לֹא כָלְתָה לְרֹאוֹת בְּחַיִּים,
 וּבְכָר זִיקֵי-תִקְוָה בִּי לֹא הֶאֱירוּ.
 (עמ' 24—25).

ועוד נזממה אחת יש לו: בת-השירה, שאף היא מתלכדת בדמיונו עם הטבע, שהרי, לדעתו, השירה היא רק ציור היופי והנשגב, ציור ההרמוניה שבטבע למרות כל פרעותיה וחליפותיה, במלים נשגבות:

עֲצֵב אֲנֹכִי וּבָדָד אֶשְׁכְּנָה,
 אֵין אֶת, אֵין רֵעַ, אֶךְ שָׁמָּה וּשְׁאֵיָה;
 אֶאָר כָּל הַיְקוּם, הַתְּבֵל וּשְׁאוֹנָה,
 וּמִנְהֶם אֶחָד לִי — עֶמְק־דּוּמְיָה.
 (עמ' 104).

בחרוזים כאלה יש כמעט המרירות הנואשת שבחרונו הידוע של מיכ"ל:

אָרוֹר הַמּוֹת, אָרוֹרִים הַחַיִּים!
 וכמיכ"ל הרגיש גם מאנה את קצו הולך וקרוב:
 קִצְתִּי בְחַיִּים, הַמּוֹת יִרְאֵתִי—
 קורא גם הוא במר נפשו ומוסיף:
 ...הוֹי, לֵב קִל־הַדַּעַת!

אִם חֲרַמְשׁ כְּלִיּוֹן קִצִּיר לָךְ יַעֲשׂ,
 עוֹד תִּתַּע בְּשִׁפְק וּתִקְוָה נִצַּח?
 (עמ' 82).

עצבון-חיינו הולך וגדול, אך יש דבר אחד, שמתגבר גם על תוגתו הנוראה, — יפֵי-הטבע, השובה את לבו בקסם נראה ומורגש רק לצייר אמת, למשורר בחסד-עליון. הטבע, ורק הטבע, משקיט את כל סערות-נפשו. הוא — „מרפא לרוחו“:

אִם גַּם כְּאַפְיָקִים שִׁרְעֵפִי יִרְמוּ,
 יִהְיֶמוּ, יִשְׁקוּ, יִגְעָשׂוּ, יִרְתָּחוּ;
 אִם קוֹלְךָ, שִׁירְתִּי, אֲזִנִּי שׁוֹמַעַת,
 אִם נִגְדִי יוֹפִיעַ שַׁחַר־הָאָבִיב,
 וַיִּקְרֵה־הַטֵּבַע אִם נִפְשֵׁי יוֹדַעַת,
 כִּי חַיִּים וְעֹנֵג תִּשְׁלַח מִסְבִּיב;

אם בַּפְּשֵׁי חֶפְזֵי מִבְּלֵי חֶטָּא וְרָשָׁע,
 אם דָּמִי בִּי טָהוֹר וַיִּחַדֵּשׁ כַּחֲדָי—
 לָמָּה זֶה אֶתְאוּנָן: אֲבָדָה כָּל יֵשַׁע?—
 הֵן נָעִים חֶבְלֵי וּמֵאֲשֶׁר אָנֹכִי!

(עמ' 124).

הנה „השירה מאין תמצא“ במשורר כמאנה! — „מקור שיר וזמר“ הוא לו—לא „בבטן המלאה ובאח המבוערת“, כמו שאמר גורדון, כמובן, בתור חדוד, אלא בנפש התמה ובהדר-הטבע, שהם מרככים את לבו ומשכיחים את כל יאושו ותלאותיו.

ואולם לפעמים מתגברת תוגתו באותה מדה, שאין ביכלתם של מחזות-הטבע, אפילו היותר יפים, לִשְׁפֹךְ את המית-רוחו ולגרש את „הגיוני-עֶצְבוֹ“. הנה המשורר מתעתד לנסוע לפטרבורג. בלבו הוא נושא אידיאלים געלים ותקוות גדולות. הוא — צייר רב-כשרון ואוהב את אמנותו, את ה„חרושת היפה“, לשם יפיה ורוממותה לבד. הוא אינו משתוקק לשום הנאה חמרית, אינו חושב על שכר בעולם-הזה. רוצה הוא אך להקדיש את עצמו להיפה והנשגב, שחונן בו מידי הטבע, — זה היפה והנשגב, שהם חיים בלבו תמיד. אך אהה! העוני והמחסור עומדים על דרכו לשטן. הוא רואה מרחוק קוי אור נעים, אור תקוה נאמנה, חמדת תוחלת נמלאה; אך מי יודע, אם, כשירדוף אחר האור, לא ישיג אלא צל אָפֵל? —

אם לא תַעֲלִינָה תְּקוּתֵי בַתְּהוֹ?

אֵיךְ קָרִית-מֶלֶךְ לִי תֵאִיר פְּנֵיהָ,

וּמִפִּיר לִי אֵין שָׁם בְּאַנְשִׁיהָ?

וְלַעֲזָרָה מִי יוֹשִׁיט לִי אֶת יְדֵהוּ?

(עמ' 183).

הוא מתירא מפני חשכת העתיד, שהוא מעולף בצעיף-סתר. הוא רואה, עד כמה אין-אונים הוא לפעול בעצמו לַרְוַחְתוֹ. ואנחה כבדה מתפרצת ממעמקי-לבו: מה לו הטבע, מה לו שפעת-האושר, השפוכה בעולם על כל צעד ושעל, אם לא בשבילו הם, אם הוא — אומלל ואובד, כואב ודואב בגוף גם בנפש:

פְּלִגְי־פֹז חֶרְסָה, שְׁפָכָה עַל אַפְסָיִם!

לְבָשׁוּ אֲדָרוֹת-צָבַע, אַתֶּם, שָׁמַיִם!

וּשְׁחֹו בַתְּהוֹם-כֶּתֶם, גְּלִיִּם אֲדָמַיִם!

שִׁירוֹ, בְּעֵלֵי-כֶּנֶף, שִׁירַת-עֶרְבָיִם!

רָגְשׁוּ, רוּחוֹת־עֵדֶן, שָׁם, בֵּין עֶפְאִים!
 רְנוּ, קוֹצְרֵי־שָׂדֵה, אוֹגְדֵי־אֱלִמִים!
 הַזִּילִי בְשָׁם, עֲדִינָה שׁוֹשְׁנָה!
 וְשָׂתִי שְׁפַעַת־לֶחַם, אֱלֹהֵ רַעֲנָנָה!
 שְׂאֵפוֹ, הִיצוּרִים, מְרַגוּעַ לְרֹוּיָהּ!
 אֲנִי פֹה צָר לִי בֵינִיכֶם לְשָׁבֵת,
 פִּצְעִי לֹא נִרְפָּא עוֹד, גַּפְשִׁי כּוֹאֲבֵת:
 אִם בְּלִכֶם תִּתְעַלְסוּ—אֲנִי אֶהְמִיָּהּ!
 (עמ' 38—84).

זוהי הטראגיקה העמוקה, שבאה מתוך הנגוד העצום שבין מצב־רוחו של המשורר ובין חמדות הבריאה, שדבר אין לה עם רגשות־האדם. אם גם השמש והצפרים, השושנים והאילנות אינם יכולים לגרש את תוגתו, אות הוא, שהיא נשרשה עמוק־עמוק בלבו ואין דבר, שיזיז אותה משם. ואמנם, לאט־לאט הוא מתרגל ביגונו, משלים עמו ומתחיל גם — לאהבו: הוא מוצא גם בו „מקור שיר וזמר“, — והשיר והזמר מקילים את משא־לבבו, מורידים דמעה מעיניו, נוטעים בלבו אהבה לכל היקום — ושב ורנח לו. הלא כה דבריו בשירו המצוין: „אל היגון“ (עמ' 101—102):

אָנָּא, יְגוֹן נָעִים, אֶל־נָא תִטְשֵׁנִי!
 חֲצֹף־הַשָּׁנוֹן הֵן טָבוּל בַּנְּפֹת,
 אוֹ לְנוֹה־עֵדֶן שְׁמִימָה הַעֲלֵנִי,
 אוֹ הַשְׁקִיעֵנִי בְּתֵהוּמוֹת־הַתְּפֹת!
 — — — — —
 לָכֵן, יְגוֹן נָעִים, אֶל־נָא תִטְשֵׁנִי!
 סַעְרוּ, רְגָשׁוֹתַי, מִבְּלִי כָּל מַתְלָאָה!
 הוֹרִידִי בַסֶּתֶר דְּמָעָה, בְּתֵעֵינִי,
 אֲךָ קוֹל בְּת־שִׁירָתִי לוֹ אוֹ אֲשַׁמְעָהּ!
 — — — — —

ועצבון־החיים שבשירי מאנה הוא יגונו הפרטי על תלאותיו הפרטיות ודבר אין לו עם אותו „עצבון־העולם“, עם Weltschmerz זה, שתקף את גדולי הליריקים האירופיים ביירון, שלי והיינה. גדולי־המשוררים מתבוננים אל כל הרעה הנעשה תחת השמש, מסתכלים בסדרי־העולם המקולקלים, רואים את חולשת־האדם, את קרירות הבריאה ביחס אל מבחר־יצוריה ואת שלטון האדם באדם לרע לו, — ובהשתפך נפשם על כל מה שהם

רואים וחשים אנו יכולים למצוא בהשתפכותם זו את רגשות כל האנושיות החושבת והמרגשת. אבל התבוננות והסתכלות כאלו אפשריות הן בימי-הנוער רק למשוררים גאוניים. משוררים בעלי-כשרון קונים אותן לעצמם אך כשהם מגיעים לשנות-בינה, כשמתרבים נסיונותיהם ומזדככות ומתעמקות מחשבותיהם. המשורר הצעיר, אפילו אם בעל כשרון מצוין הוא, נשאר תמיד סובייקטיבי והוא רואה רק את נפשו, את הנעשה לו – ועל זה הוא שופך שיהו בחיק בת-שירתו. אם משורר בלתי-גאוני עוסק בתאור עצבון החיים הכלליים, בְּדוֹק אחריו, אם אין כאן השפעה מן החוץ. מאנה לא היה משורר גאוני; ואולם הוא היה טבעי תמיד ותאר אך מה שהרגיש. רק שני שירים יש לו, שהם מתארים את שלטון הטבע באדם לרע לו; אך שניהם לא נשלמו. הראשון הוא שיר-הגיון ארוך („בעלות השחר“, עמ' 9–14) – שלא כמנהגו של מאנה. הרי יתרונם של שיריו הוא – מה שאינם שרועים וממושכים אֶל לֹא גוטלובר ויהל"ל. שיר לירי צריך להיות קצר מאד. באופן אחר יהא בהכרח בלתי-נמרץ ו„מהול במים“. שיריו של מאנה כולם קצרים הם, ושיר ארוך זה, אמנם, לא נשלם ובוודאי לא נועד לדפוס; ובו אין גם מריצות-חרוזי של מאנה, רכרוכיותם וטבעיותם. השיר השני, שמדבר על פגעי-העולם, הוא התחלת „שיר-חזיון“ בחמשה מחזות בשם „תקוה לאובד“ (עמ' 49–75), שנשארו ממנו רק הצעת-תכנון ושני מחזותיו הראשונים, שהם כתובים בתבנית הדראמות העבריות הישנות „לישרים תהלה“ או „עמל ותרצה“. השתלבות-המקרים, שהיו צריכים להתגלם בכל הדראמה, לא עלתה יפה, עד כמה שנראה מתוך הצעת-תכנון שבידינו, שהרי מאנה לא היה משורר-אֶפִּיקוֹן; ואולם ציורי-הטבע שבמחזה נפלאים הם מאד והתלונות על הפרעות והעושק השוררים בעולם משתתקות על-ידי ההוד וההדר, שאנו רואים בו על כל מדרך-כף-רגל. כי מאנה היה, למרות כל צרותיו, אופטימיסטן מטבעו; ומאחר שהיה סובייקטיבי מאד, לא היה יכול להיות המשורר של עצבון החיים הכלליים והמתמידים, חיי-האנושיות.

ולא עוד, אלא שגם משורר יהודי, במובנה הצר של מלה זו, לא היה. רק שנים-שלשה שירים „יהודיים“ אנו מוצאים בכל קובץ-שיריו. הוא היה, קודם כל, אדם וצייר. הוא לא הרגיש בנוער את העול הכבד של ה„נַפְסִים“ מצד אחד ואת עול-הברזל של ההגבלות והגזירות הצאריסטיות מצד שני; ולפיכך לא עסק בפרובלימות עבריות מיוחדות, אף-על-פי שכנראה ממכתביו, עשו עליו שירי-גורדון, שמאנה הכיר אותו גם פנים בפנים, רושם חזק. לצוות על המשורר: כתוב כך או כך – אי-אפשר. הוא צריך לכתוב מה שהוא מרגיש, – והרגשתו בתור אדם על-פי רוב קודמת להרגשתו בתור יהודי: „לא

טוב יעשו רבים – אומר מאנה – כי ידרשו מאת המשורר לשיר להם שירים כפי הפצם ומעלות-רוחם. שיר כזה יהיה רק מהברת דברים מבלי כל רוח" (עמ' 97). ואמנם, מאנה, ששירו „עם-עולם" מעיד על רוב הבתו לעמו ושירו „משאת נפשי" מביע את כל אהבתו העזה לציון, כתב רק שלשה שירים בעלי תוכן עברי, והשאר מתארים אך ורק את הדר-הטבע ואת עוז-הרגשותיו. ויש להעיר, שאך השיר „עם-עולם" דבר אין לו עם הלך-רוחו של המשורר. לא כן השיר „משאת נפשי", המעולה והיפה מכל שירי-מאנה: כאן משתרגים ומסתבכים הרגשותיו הפרטיות ומאווייו המיוחדים לו עם רעיון-התחיה:

הה, מי יתן פנפי-נִשְׁרָה,

לִי, גם לִי, תולֵעָה:

או קאָדס לֹו רַק חִפְּשִׁי

אַשֵׁב או אַצְאֶה.

אָז אָעוֹפָה, אָסע קִדְמָה,

שָׁם שָׂר, מֵת הַלֹּוִי,

שָׁם, עַל שְׂדֵמוֹת בָּר וּפְרִי,

חֵישׁ יִחְשֶׁף כְּאָבִי.

אַיִךְ, אֵיךְ, אֲדַמֵּת-קִדְשׁ? –

רוּחִי לָךְ הוֹמִיָּה!

אֲוִיר-אַרְצֶךָ חֵי-נִפְשׁ,

מֵרַפָּא גַם לְגוֹיָה.

— — — — —

עֲלִי שְׂדֵמוֹת בָּר וּפְרִי

אַעֲבֹד גַּם אֲנִכִּי.

אַעֲבֹד, אָשִׁיר, אָשְׂאֶךָ רוּחַ –

אוֹלִי יָשׁוּב פָּחִי.

אַשְׂכַּח עֲצָבִי, תּוֹגַת-נִפְשִׁי

עַל תְּקוּוֹתֵי כָלוִי,

יָמִים טוֹבִים, חֵי-שְׁקֵט

נִגְדִי עוֹד יִצְהָלוּ.

אַיִךְ, אֵיךְ, אֲדַמֵּת-קִדְשׁ?

רוחי לך הומיה!

לו גם את, גם אני יחדו .

נשוב עוד לתהיה!

(עמ' 148 - 150).

עצמותו של משורר צעיר וחולה (דבר, שמכריחו תמיד לזכור את עצמו) בולטת וניכרת כאן היטב.

ואולם, אף-על-פי שמאנה לא עסק הרבה בתכנים עבריים מיוחדים, אף-על-פי-כן משורר לאומי הוא במלוא-המובן. ולא הלשון בלבד, שבה כתב, עושה את שיריו ללאומיים; גם רוחם הפנימי עברי גמור הוא.

העמים הקדמונים, שעבדו לאלילים הרבה, ראו בטבע מלחמה פנימית בין כחות שונים מתנגדים ומתרוצצים. והיווני או הרומי אינו טוב מאליליו. גם בו מתנגשים כחות נפשיים שונים, גם בו מתלקחת מלחמה פנימית ורוחו מלאה התרוצצות והתגוששות. הוא מלא מרי והתמרמרות פנימית. הוא נלחם, כפרומיתיאוס בשעתו, באלים ובבני-אדם, ואף בנפשו וברגשותיו. הכרתו ותאוותיו נאבקות בלי הרף, והתאבקות זו מצמחת טראגיקה נוראה, שהיא היא היסוד להדראמה היוונית. ואף בטבע יש התאבקות כזו בין הכחות הטבעיים השונים; והמשורר היווני מתאר תמיד את הרבגוניות ואת המלחמה שבטבע המת ובאדם החי. האלים נלחמים ובני-האדם נלחמים גם הם. ואולם המלחמה מקשיחה את הלב ומפסדת את המוסריות; ואמנם, היוונים בכללם לא הצטיינו במוסרם הטוב. אבל במלחמה יש חיים, יש תנועה ויש רבגוניות; ושלל צבעים שונים ומשונים ראה המשורר היווני גם בטבע. וכך היתה שירתו עשירה בציורים נאים ומגוונים והסתכלותו דקה ורבת-צדדים. הוא אוהב דראמות, פואמות, שירים מתארים פעולות מרובות ושונות, טובות ורעות; הוא אוהב סופות בטבע וסערות הלב והרוח באדם. והמשוררים האירופיים ירשו מן היוונים את שירתם הסוערת ורבת-הצבעים.

לא כן המשורר העברי. הוא מאמין באחדות-האל, ובכן גם באחדות-הכחות, שיצאו מאל אחד, שהוא "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע" כאחד. הסתכלותו בטבע אינה עמוקה ביותר, מאחר שהוא מוצא בו דבר פשוט מאד, נובע מכח אלוהי יחיד ומיוחד. ולפיכך לא בראו העבריים הקדמונים את מדעי-הטבע השונים, נחלת היוונים ושאר עמי-אירופה מאז. בעיניו של העברי אין הרע כח בפני עצמו. הרע הוא שלילת-הטוב-תוצאה ממה שהאדם סר מן הדרך הטובה והישרה. להתקומם ולשור עם אלים אי-אפשר כאן, מאחר שהאל האחד הוא מקור הטוב והנעלה בלבד. אלהי-ישראל

אינו נלחם באלים אחרים והאדם אינו יכול לערוך עמו קרב. האדם צריך להתדבק במדותיו של בוראו; ובכן אין מקום לדראמות ופואמות מתארות את מלחמת התאוות בהכרה המוסרית ולהפך. הכל פשוט בטבע ובוודאי—גם טוב וישר. ציור־הטבע היותר נחמד שבמקרא, הפרק „ברכי נפשי” בתהלים, גומר בקריאה הפשוטה: „מה רבו מעשיך ה'!”, שאחריה באים הדברים הברורים: „יתמו חטאים מן הארץ”. השקט והשלוה שבמלים האלו אחר תמונה נוראה מעין „המביט לארץ ותרעד, יגע בהרים ויעשנו”, נאים ויאים הם למשורר עברי אמתי.

ואם מנקודת־מבט כזו נשקיף על השירה העברית, נחשוב בצדק את מאנה למשורר עברי *par excellence*. לא סופות וסערות מלהיבות את רוחו, אלא היופי השקט והנעים שביום־קיץ בהיר, זה היופי הרך, שהוא עושה שלום בין האדם ואלהיו ובין האדם והחיים עם כל מסבותיהם הרעות. מאנה אינו אוהב תמונות מרגיזות, וכן גם מתחמק הוא מפני תאור כחות־הנפש המתגוששים והמלאים סערת־הלב והמית־הרוח. תוגתו היא בלא מרירות, תלונותיו הן בלא הסתערות. ומי עוד כיהודי הורגל לשאת ולסבול את הכל בדומיה, כי נטל עליו? — כבר הזכרתי, שמאנה אינו מתמרמר אפילו על מי שעשה לו רעה נוגעת, אפשר, לחייו. הוא שוכח את הרע ומברך על הטוב כאדם מישראל. הוא יודע אהבה, אך רק אהבת־אבות ואהבת־רעים טהורה ואמתית, שהיתה מצויה בישראל קודם שנתפשטו בתוכנו הטמיעה והחקוי הרבה יותר מאהבת־נשים. אם משורריו החדשים נשתנו גם הם עם השתנות כל העם והם מתארים את האהבה בכל צורותיה השונות, הנה מאנה, יליד־העיירה, נשאר בנידון זה כמעט יהודי מן הדור הישן אפילו לאחר שישוב שנים אחדות בפטרבורג.

ובמאמריו הוא יהודי עוד יותר מבשיריו. מאמרו הראשון: „חכמת־הציור בכלל ובין בני־עמנו בפרט” (II, 7—24) דורש מציירינו, שיתארו את כל המאור שבדתנו ובמנהגינו במכחול על הבד, שהרי „טוב מראה־עינים מהלך־נפש”. אז יראו הנוצרים, כי שקר טופלים שונאי־ישראל על אמונתנו, ולא יעזו עוד לשום ללעג ולקלס את כל קדשי־בני־ישראל; וגם אלה מאחינו, שאינם יודעים עברית ומנהגי־עמם מוזרים להם, ישובו אלינו ויוקירו את כל הקדוש לנו. והמאמר המצוין „הצייר היהודי אופנהיים” (עמ' 39—60) הוא כעין מלואים למאמר הקודם, שהרי אופנהיים גשם בפועל מה שיעץ מאנה לציירי־ישראל. בראשו של מאמר זה באה השקפה כללית על התפתחות הציור בישראל מימ־קדם עד היום. מאנה מחליט ומטעים, שהתורה מתנגדת לא לציור בכלל, אלא אך ורק ליצירת פסלים ותמונות, שמתעים את ההמון

מאחר האל היחיד והמיוחד. לראיה הוא מביא את התארים הנעלים, שבהם נתכבד בצלאל החרש-האמן במקרא: „וימלא אותו רוח-אלהים בחכמה, בתבונה ובדעת ובכל מלאכה ולחשוב מחשבות” – תארים נשאים, שאך הנביאים זכו להם. אם חכמת-הציור לא התפתחה בישראל בימי-קדם, גרמו לכך, לדעתו של מאנה, רק הסכסוכים והפרעות בממלכות ישראל ויהודה עוד בימי בית ראשון, ובפרט אהריו. במאה הי”ט, כשהונח לנו מעט, יצאו מקרבנו ציירים כאופנהיים ופסלים כאנטוקולסקי – על השקפה זו אפשר לערער. השאלה, עד כמה המסבות החדשות יכולות לשנות את רוח-העם, שנתפתח גם הוא על-ידי מסבות שקדמו להן, עוד לא נפתרה עד היום. בכל אופן, מתוך המאמר נראה, שלא רק משורר וצייר היה מאנה, אלא גם יהודי הוגה-דעות.

שאר מאמריו מטפלים בשאלות כלליות או מציעים דעות אנושיות-כלליות ומביעים את הרגשותיו של כל צעיר בעל לב רגש באשר הוא אדם ולא רק באשר הוא יהודי. הלשון העברית היתה למאנה לא לשון מתה, שראוי להשתמש בה רק בשעת צורך לאומי ידוע, אלא לשון חיה, שהיא קולטת כל מה שהגה והרגיש היהודי-האדם. מאנה שפך את נפשו בלשון עברית כמו בלשון-אם, כמו שהילד שופך שיחו לפני אמו האהובה. הוא חשב על „תכלית החכמות היפות ותעודתן”, על „הכרח-הלמודים לחרש צייר ולבעל-כשרון בכלל”, על „הבדידות”, על „העינים וחכמת-הפרצוף”, – ואת כל מחשבותיו אלו הציע בלשון העברית בלא שהשגיח כלל, אם תכנן עברי הוא או לא, מפני שכתבתו העברית לא היתה לו, כמו שהיתה לרוב הסופרים הישנים, לדבר מקרי, לצורך-השעה, אלא היתה לו צורך טבעי, אורגאני, שמצא ספקו בכל שעה שהעיקו עליו אילו רעיונות או הרגשות. וגם בזה ניכרת טבעיותו בתור משורר וסופר עברי, „עבריתו הטבעית”, אם אפשר לומר כך. הוא היה הראשון בתוכנו, אפשר, זולת בן-יהודה, שהיה עברי גם באהלו גם בצאתו, כמו שהיה אדם גם בצאתו גם באהלו...

היידלברג, תרנ"ו.